

DIJETE AUSCHWITZA

CRTANI I PISANI MEMOARI SUVREMENE KANDSKE UMJETNICE EVOCIRAJU DJETINJSTVO U DOMU OBILJEŽENOM ISKUSTVOM HOLOKAUSTA

NADA KUJUNDŽIĆ

“**M**islim da je Holokaust najveća kora od banane na koju se dvadeseto stoljeće ikad poskliznulo”, istaknula je u jednom interviewu Bernice Eisenstein. Već se iz ove kratke izjave dade iščitati autoričina sklonost spajanju oprečnosti, u ovom slučaju tragičnog i komičnog, Holokausta kao jedne od najvećih trauma čovječanstva te kore od banane kao općeg mjesta svakog dobrog slapsticka. Navedeni dualizam također predstavlja temeljno tematsko i stilsko obilježje Eisensteiničnih ilustriranih memoara naslovljenih *Kad vam roditelji prežive Holokaust*; iako je tema koju obrađuje izuzetno ozbiljna i teška, djelo ipak obiluje humorom te zabavnim zgodama i detaljima.

ODNOS PREMA PROŠLOSTI Neopterećena kronologijom, pripovjedačica jednostavnim jezikom visokog emocionalnog naboja iznosi zgrade i nezgrade, sjećanja i razmišljanja vezana za vlastito odrastanje u Torontu pedesetih godina prošloga stoljeća. Portreti prijatelja i članova obitelji, zanimljivi i nerijetko duhoviti detalji iz svakodnevice, evokacija proslava blagdana i *bar mitzvaha*, kao i daleko prozaičnijih rituala poput očevog kartanja i gledanja televizije, podijeljeni su u jedanaest tematskih poglavlja. Prisjećajući se vlastitih nježnijih godina i vremena kada joj se život odvijao na razmeđu kuće i ulice, javnog i privatnog, jidiša i engleskog jezika, židovskog i kanadskog kulturalnog naslijeđa, pripovjedačica pokušava definirati vlastiti odnos prema prošlosti svojih roditelja i obitelji u širem smislu, ali i s poviješću židovskog naroda i kulture općenito.

Dok smo u ovom postfrojdojskom dobu navikli detektirati ključne formativne momente u životu pojedinca u njegovom/njezinom djetinjstvu, kod Eisenstein taj je moment lociran u pred-povijesti same autorice, točnije u prošlosti njezinih roditelja. Kao što se dade iščitati iz naslova memoara, riječ je o iskustvu Holokausta, iskustvu koje je nepovratno obilježilo ne samo one koji su u njemu izravno participirali, već i njihovo potomstvo. “Odrastanje u kući mojih roditelja nije bilo tragično, ali njihova prošlost jest”, navodi se u tekstu.

RIJEČI I CRTEŽI Ono što Eisensteiničine memoare izdvaja iz golemog korpusa djela s tematikom Holokausta jest zanimljiv i originalan spoj crteža i teksta. Po vokaciji likovna umjetnica, Eisenstein ravnopravno rabi sliku i prozu kako bi iznijela vlastita razmišljanja i dojmove, prepričala događaje i anegdote, rječju rekonstruirala vlastitu prošlost. Već sama činjenica da se autorica odbija opredijeliti za samo jedan vid umjetničkog izraza upućuje na slojevitost i kompleksnost same problematike kojom se bavi. Sami za sebe, i likovni i verbalni izraz pokazuju se nedostatnima budući da dopuštaju tek jednostran i stoga ograničen zahvat u temu koja se želi obraditi, no njihovom se amalgamacijom stvara prostor za višestruke i stoga obuhvatnije uvide. Autoričino poigravanje dvama modusima izražavanja kao da reflektira nastojanje pripovjedačice da odredi vlastitu poziciju koja se neprestano kreće između dvaju polova: engleski jezik/jidiš, Židovi/Kanadani, prošlost/sadašnjost, njezino englesko ime (simbol dolaska u novu zemlju i vjere u bolju budućnost)/njezina jidiš imena (imena očevih sestara kao spona s prošlošću).

Konačan odabir dvostruke autorske uloge (pisac/ilustrator) u tome se smislu može tumačiti kao simptom odabira diplomatske središnje pozicije unutar navedenih parova, odnosno pomirivanje suprotstavljenih instanci i njihovu inkorporaciju u vlastiti identitet. “Zalutala sam u sjećanju”, razmišlja djevojčica na ilustraciji koja krase jednu od prvih stranica knjige. Čin pisanja/crtanja u tom kontekstu predstavlja pokušaj snalaženja u labirintu prošlosti, ali i sredstvo definiranja vlastitog identiteta i životnog puta.

U kojoj je mjeri uopće moguće govoriti o traumama poput Holokausta? Pripadaju li one području neizrecivog ili ih je ipak moguće na adekvatan način verbalizirati? Postoji li doista, kao što u jednom trenutku nagada pripovjedačica, “tezauros o Holokaustu” u kojemu su sakupljeni općeprihvaćeni te od strane društva i autoriteta (samih preživjelih) beatificirani nazivi za široku paletu emocija, predmeta i doživljaja? Eisensteiničinu odluku da vlastitu prozu komplementira crtežima moguće je tumačiti kao argument u prilog tezi o neizrecivosti: ako iskustvo Holokausta nije moguće iskazati riječima, tada okretanje alternativnim modusima izražavanja predstavlja sasvim logičan i legitiman potez; crne rupe u jeziku popunjava se likovnim prikazima. Osim s (ne)izrecivošću, Eisenstein se susreće s dodatnim lingvističkim problemima koji najvećim dijelom proizlaze iz činjenice da iskustvo o kojemu govori nije njezino vlastito. Budući da joj nije dano izravno svjedočiti strahotama nacističkog režima, preostaje joj tek promatranje njihovih posljedica. Nova i ne dokraja definirana pozicija u kojoj se nalazi generacija potomaka preživjelih, nužno iziskuje i sasvim nov vokabular. Svjesna golemog simboličnog tereta koji je već unaprijed upisan u bilo kakav diskurz o Holokaustu, Eisenstein nastoji izbjeći, kako ih sama naziva, “klišeje” te pronaći vlastiti autonomni izraz.

Iako se Eisensteiničino djelo uglavnom žanrovski određuje kao ilustrirane memoare, slikovne materijale koje sadrži nipošto nije moguće odrediti kao puke ilustracije. Različite vrste crteža (portreti, strip, crteži s legendom ili balončićima s tekstom) funkcioniraju kao vizualni komplement i komentar teksta te su u komunikacijskom i informativnom smislu od jednake važnosti kao i proza. Riječi i crteži, dakle, stoje u dinamičnom suodnosu, njihova se značenja međusobno prožimaju i pretapaju stvarajući u konačnici dodatni sloj značenja.

U SJENI RODITELJSKE TRAGEDIJE

Ilustracija na omotu knjige koju potpisuje sama autorica utjelovljuje jednu od glavnih ideja djela – značaj koji prošlost roditelja (metafora sjene prošlosti na slici biva realizirana) ima u formiranju njihova djeteta. Crno-bijeli crtež prikazuje djevojčicu ozbiljnog i smrknutog izraza lica (ni traga poslovično dječjoj naivnosti ili zaigranosti), čiji lik baca sjenu koja nije njezina vlastita, već pripada roditeljima. Neproživljeno iskustvo Holokausta otkriva se kao ključni faktor u stvaranju identiteta i trasiranju životnog puta pripovjedačice. Za nju ono predstavlja neku vrst neotkupljivog istočnog grijeha kojim je nepovratno obilježena već pri rođenju. Iako su roditelji ti koji su rođeni “pod nesklonom zvijezdom”, ona je ta koja trpi posljedice njihovog prokletstva te je “poput židovskog Sifiza” prisiljena snositi teret povijesti i pamćenja.

U pokušaju da osmisli vlastitu egzistenciju i pronade svoj glas, Eisenstein uzore traži s jedne strane u roditeljima i obitelji općenito, a s druge u literarnim i slikovnim prethodnicima pa tako memoari obiluju citatima – kako onim tekstualnim (uglavnom preuzetima iz seminalnih djela o holokaustu autora kao što su Primo Levi ili Elie Wiesel), tako i onim vizualnim (primjerice Van Gogh i Matisse). Spomenuti citati također funkcioniraju kao sredstvo dijalogiziranja s prošlošću (osobnom, obiteljskom, nacionalnom), bogatom i raznolikom literarnom tradicijom diskursa o Holokaustu (Wiesel, Levi, Schulz i dr.) te židovskom poviješću i kulturom općenito (*Biblija*).

Već spomenuta dvostrukost koja prožima sve aspekte memoara ne zaobilazi niti pripovjedačku instancu.

Dok proznim djelom memoara uglavnom dominira “odrasla” narativna instanca koja iz sadašnjeg trenutka progovara o onome što pripada prošlosti, crteži uglavnom prikazuju djevojčicu. U njoj, međutim, gotovo da i nema ničega što bismo mogli bezrezervno nazvati dječjim; naprotiv, njezino je lice uglavnom smrknuto, zabrinuto ili zamišljeno, dok popratni tekst ispisan u balončićima predstavlja izraz itekako odraslog i zrelog uma. Iako postupak portretiranja traumatičnih događaja kakav je Holokaust iz, uvjetno rečeno, “nevine” dječje perspektive nije literarni novitet (roman nobelovca Kertésza *Čovjek bez sudbine* kao jedan od glasovitijih primjera), ono što možemo nazvati novinom u slučaju Bernice Eisenstein jest činjenica da dijete-pripovjedač nije svjedok traume o kojoj progovara, već njezinog (i izravnog i neizravnog, trenutačnog i odgode-nog) djelovanja na traumatizirane.

NEPODNOŠLJIVI SJAJ HOLOKAUSTA

“Naslijedila sam nepodnošljiv sjaj djeteta onih koji su preživjeli Holokaust. Proklet i blagoslovljen. Crn, bijel i nadsjenjen.” Jedan od najintrigantnijih aspekata memoara Bernice Eisenstein jest nepristajanje pripovjedačice na jednoznačnost Holokausta. Uloga koju trauma roditelja ima za djecu preživjelih raznolika je, dok se njezin predznak (pozitivan ili negativan) mijenja u skladu s okolnostima. U tome smislu, značenje Holokausta usporidivo je sa značenjem fraze *af zimhes* (na jidišu: neka bude još mnogo ovakvih radosnih prigoda), koja se izgovara i u radosnim i u žalosnim prigodama: “Ta fraza i potvrđuje gubitak i iskazuje želju da se zajednica ponovo okupi u boljim vremenima”. Bezrezervno negativno određenje posljedica nacističkog režima dovodi se u pitanje u poglavlju koje nosi naslov *Da nije bilo Holokausta*. Roditelji pripovjedačice, kako doznajemo, upoznali su se u Auschwitzu. Neizrečeno pitanje koje kao da lebdi negdje između redaka jest bi li, da nije bilo Holokausta, do tog susreta uopće došlo? Više nego dijete preživjelih, pripovjedačica se otkriva kao dijete Holokausta u punom smislu riječi.

U poglavlju posvećenom prisjećanju na skupinu prijatelja njezinih roditelja (tzv. “Grupa”), iskustvo Holokausta pretvara se u predmet zavisti. Zajednička sjećanja na prošlost među pripadnicima Grupe stvaraju povezanost koja je jača od spona na relaciji roditelji-djeca. Promatrajući majku i oca u komunikaciji s prijateljima, pripovjedačica osjeća kako se ona sama po važnosti i privlačnosti ne može mjeriti s drugim preživjelim buduću da

Bernice Eisenstein, *Kad vam roditelji prežive Holokaust*, s engleskoga prevela Giga Gračan; Fraktura, Zagreb, 2010.

joj, kako zaključuje, nedostaje “onaj osobiti magnetizam” koji dolazi s iskustvom nacističkih progona.

Nedostatak istoga pretvara je u osamljenog i ogorčenog autsajdera. U pokušaju da i sama razvije ovaj nesvakidašnji oblik privlačnosti, naposljetku postaje “ovisnicom o Holokaustu”, čija se opsesija hrani svjedočenjima, filmovima, knjigama i fotografijama. U očajničkom nastojanju da uspostavi dijalog s prošlošću, pripovjedačica čak samu sebe obilježava (doslovce “markira”) ogrlicom načinjenom od markica košer hrane koji postaju simboličkim ekvivalentom Davidove zvijezde, tim više što židovska riječ košer gledana iskosa nalikuje engleskoj riječi “Jew”. Naposljetku, povjerala nam pripovjedačica, činjenica da su vam roditelji preživjeli Holokaust može funkcionirati i kao statusni simbol, kao “stvar” koja se može “krčmiti bez kraja i konca”, a koja vam u očima drugih pribavlja poseban sjaj: “Moji roditelji su bili u Auschwitzu. Čime ćeš pak to prešišati? Znala sam da taj tekst mogu ubaciti na bilo kojem mjestu, u bilo koje vrijeme – naprimjer, u pjeskarniku. Mogu li se igrati tvojom lopaticom i kanticom? Ne? Znaš, moji roditelji su bili u Auschwitzu... (...) Prijateljstvo sa mnom je povlastica, što se neizbježno imalo zaključiti nakon što bih u povjerenju priopćila da... ovdje molim umetnuti poznati refren”.

Sama autorica opisuje svoj literarni pothvat kao razgovor sa samom sobom, ali i sa sablastima vlastite prošlosti (roditeljima, članovima Grupe, tetkama i stričevima, bakom i djedom). No djelo je istovremeno i pokušaj mirenja s činjenicom da su sva ta nastojanja u konačnici osuđena na propast. Trauma njezinih roditelja nije i ne može postati njezinom osobnom traumom niti je njoj dano da je razriješi umjesto njih. Na svakoj je generaciji da sama za sebe pronade odgovarajući način prihvaćanja i mirenja s prošlošću, neovisno o tome kako je to činila (ili propustila učiniti) prethodna generacija. Posjet Muzeju Holokausta u Washingtonu opisan u pretposljednem poglavlju pomaže pripovjedačici osvijestiti spoznaju da će joj unatoč svim naporima i nastojanjima ostati nemoguće do kraja locirati i spoznati (a kamoli zaliječiti i nadomjestiti) patnju svojih roditelja: “(...) kako sam ikad smjela zamišljati da se praznina koju je Holokaust ostavio u njihovu životu može nadomjestiti, da moja potreba da shvatim može nekako nadoknaditi taj jad? Nikad neću moći doznati istinu o onom što su moji roditelji doživjeli. Ukupnost njihova gubitka izvan je moga dosega, a možda i izvan njihova”.

Naposljetku, željela bih istaknuti izniman trud koji je u pripremu i opremanje ove knjige uložila Giga Gračan, koja se, osim za izvrstan prijevod, pobrinula i za bogat i informativan *Dodatak* koji uključuje *Rječnik jidiša*, *Glosarij pojmova iz židovske kulture* te iscrpnu biografiju s isječcima intervjua s autoricom. **E**